

تحلیل محتوای مجله‌های علمی - پژوهشی قرآنی ایران: روش‌های پژوهش*

سید مصطفی احمدزاده (نویسنده مسؤول)^۱
حامد بخشی^۲

چکیده:

این پژوهش با هدف تحلیل محتوای مقاله‌های علمی - پژوهشی در مجله‌های قرآنی ایران شکل گرفت. از میان ۲۲۳۳ مقاله منتشر شده در ۲۰ نشریه علمی - پژوهشی قرآنی میان سال‌های ۱۳۹۷-۱۳۹۰، ۹۹۶ مقاله که به روش خود تصریح کرده بودند، بر اساس دسته‌بندی روش‌های پژوهش که به تأیید متخصصان رسیده بود، تحلیل محتوا شدند. یافته‌ها نشان دادند که روش‌های توصیفی - تحلیلی، معناشناسی، زبان‌شناختی، تطبیقی، تحلیلی، تحلیل محتوای کمی و تاریخی فراوان‌ترین روش‌های پژوهش بودند و مقاله‌ای با روش‌های فراتحلیل، همبستگی، علی - مقایسه‌ای، نظرسنجی، مردم‌نگاری، تحقیق اقدامی، مرور نظام‌مند و واج‌شناسی یافت نشد.

کلیدواژه‌ها:

تحلیل محتوا/ روش پژوهش / مجله‌های علمی - پژوهشی قرآنی / روش‌های نوین مطالعات قرآنی

* تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۳، تاریخ تأیید: ۱۳۹۹/۰۶/۱۵.

شناسه دیجیتال (DOI): 10.22081/jqr.2020.57255.2847

m.ahmadzadeh@isca.ac.ir

h.bakhschi@acecr.ac.ir

۱. استادیار پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

۲. دانشیار سازمان جهاد دانشگاهی خراسان رضوی

بیان مسأله

امروزه مجلات علمی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین مجاری تبادل افکار بین متخصصان محسوب شده و دو نقش تولید علمی و ارتباط علمی را فراهم می‌کنند. از سوی دیگر، روش هر مقاله در واقع ستون اصلی هر مقاله تحقیقاتی و معرف وجه علمی آن است که محقق در آن به شرح روش انجام تحقیق خود می‌پردازد. بخش روش‌شناسی از سه بعد امکان انجام دوباره تحقیق، امکان ارزیابی تحقیق توسط مجلات، و جلب اعتماد خوانندگان اهمیت دارد. (علی بیک و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۶۳) گستردگی و پراکندگی تحقیقات در حوزه مطالعات قرآنی و از سوی دیگر، رواج رویکردها و روش‌های متعدد سبب شده که چشم‌انداز و تصویر منسجمی از داده‌ها و یافته‌های علمی در حوزه مطالعات قرآنی وجود نداشته باشد. بدین منظور، توصیف و تحلیل روش‌های تحقیقات انجام‌شده به ترسیم تصویری کل‌نگر در این باره کمک مؤثری می‌کند.

یکی از زمینه‌های دستیابی به نظریات جدید و نظریه‌پردازی در ساحت مطالعات قرآن کریم، استفاده از روش‌شناسی و روش‌های نوین است. شناخت دقیق و عمیق روش‌شناسی‌های نوین در فهم و تفسیر قرآن کریم، راه را برای تبیین، آموزش، نقد و نوآوری در عرصه روش‌شناسی فهم و تفسیر قرآن کریم می‌گشاید. از این رو هر گونه تغییر و تحولی در ساحت فهم و تفسیر قرآن کریم، بر پای‌بست دگرگونی در روش‌شناسی‌های این دانش است و گام نخست آن، شناخت روش‌های نوین است. بررسی اولیه مقالات علمی- پژوهشی قرآنی آشکار می‌کند که تعداد قابل توجهی از قرآن‌پژوهان در مقالات خویش، به روش خود تصریح کرده‌اند؛ هرچند برخی، از روش خود سخنی به میان نیاورده‌اند. روش‌های به‌کار رفته گاه در شکل سنتی خود، مانند روش تفسیر قرآن به قرآن، روش اثری و ... مورد استفاده قرار گرفته‌اند و گاه پژوهشگران از روش‌های معاصر، مانند داده‌بنیاد، تحلیل گفتمان، معناشناسی و ... بهره جسته‌اند. روش‌های سنتی به اندازه کافی در متون و منابع تخصصی تفسیری، چه در گذشته و چه در دوران معاصر معرفی شده‌اند و قرآن‌پژوهان، از این روش‌ها به‌صورت تخصصی آگاه‌اند و از آنها در پژوهش‌های خود استفاده می‌کنند. اما قرآن‌پژوهان با روش‌های معاصر کمتر آشنا هستند و به شکل تخصصی نسبت به آنها آگاهی عمیق و دقیق ندارند. نتیجه اینکه از این روش‌ها در آثار پژوهشی خویش کمتر استفاده می‌کنند. از این رو شناسایی و دسته‌بندی روش‌های نوین معاصر و گزارش توصیفی از وضعیت

کاربرد آنها در مقالات علمی- پژوهشی قرآنی اهمیت می‌یابد. بر اساس آنچه گذشت، پرسش اصلی این پژوهش این است: وضعیت روش پژوهش مورد استفاده در مقاله‌های مورد بررسی چگونه است؟

۱. پیشینه

هرچند پژوهش‌های متعددی درباره روش‌های به‌کار رفته در مقالات رشته‌های گوناگون انجام شده است (مهرام، ۱۳۸۸؛ بختیاری، ۱۳۹۴؛ چو، ۲۰۱۵؛ عصاره، ۱۳۹۳؛ رضوانی‌فر، ۱۳۹۰)، اما متأسفانه درباره توصیف و تحلیل روش‌های به‌کار رفته در مقالات قرآنی، پژوهشی به‌دست نیامد. تنها پژوهش‌هایی درباره اطلاعات نویسندگان مقالات نشریات علوم قرآنی و حدیث در فاصله سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۹۰ (حسینی نسب، ۱۳۸۵) و تحلیل استنادی و هم‌نویسندگی پژوهشگران حوزه اسلام و علوم قرآنی در وبگاه علوم میان سال‌های ۱۹۹۳ تا ۲۰۱۲ ترسیم ساختار علمی این حوزه (زنگی‌ش، ۱۳۹۴) و بررسی میزان مطابقت چکیده‌های فارسی مقالات نشریات علمی- پژوهشی حوزه علوم قرآن و حدیث منتشر شده در ۱۳۸۷-۱۳۸۹ با استاندارد ایزو ۲۱۴ (سلیمانی، ۱۳۹۰) و نقد و بررسی عناوین مقالات پژوهشی رشته علوم حدیث از منظر روش‌شناسی تحقیق در مجله علمی- پژوهشی علوم حدیث (حاجی‌خانی، ۱۳۹۵) انجام شده که با مسأله این پژوهش کاملاً متفاوت است.

۲. روش تحقیق

روش این پژوهش تحلیل محتوای کمی است. تحلیل محتوای کمی عبارت است از هر فنی که به کمک آن، ویژگی‌های خاص پیام‌ها را به‌طور نظام یافته و عینی مورد شناسایی قرار می‌دهند. عینی بودن محتوا متضمن آن است که تحلیل مبتنی بر قواعد مشخصی باشد که به پژوهشگران مختلف امکان دهد تا از پیام‌ها و اسناد یکسان به نتایج یکسان دست یابند. (فرانکفورد و نجمیاس، ۱۳۸۱: ۴۷۰) واحد زمینه در این پژوهش، «مقاله» و واحد ثبت برای بررسی روش، «مضمون» بوده است. واحد زمینه وسیع‌ترین متن محتوایی است که می‌توان آن را برای مشخص کردن واحد ثبت مورد بررسی قرار داد. منظور از واحد ثبت، بخش خاصی از محتواست که با قرار گرفتن در مقوله‌ای معین مشخص می‌شود. (هولستی، ۱۳۸۰: ۱۸۴) روش گردآوری اطلاعات،

روش کتابخانه‌ای است. پژوهشگر با مطالعه بخش‌های گوناگون مقاله اعم از چکیده، مقدمه، بیان مسأله، پیشینه، چهارچوب مفهومی و نظری، متن مقاله و نتیجه‌گیری، سعی کرده روشی را که نویسنده یا نویسندگان در مقاله خود مورد استفاده قرار داده و به آن تصریح کرده‌اند، شناسایی کند. از این رو اطلاعات کامل مقالات و روش یا روش‌هایی که مورد استفاده قرار داده بودند، در جدولی تدوین شد.

فرآیند کدگذاری بدین صورت بود که بر اساس دسته‌بندی روش‌ها (جدول ۲)، هر مقاله‌ای در یکی از دسته‌های روشی قرار گرفت. مقالاتی که دو روش و بیش از دو روش را مورد استفاده قرار داده بودند، برای هر روشی که استفاده کرده بودند، در یک دسته قرار می‌گرفتند. به دیگر سخن، مقاله‌ای که از دو روش بهره‌جسته بود، امکان تخصیص دو کد روشی به آن مقاله وجود داشت. ضمناً روش گردآوری داده‌ها که در بیشتر مقالات به صورت کتابخانه‌ای بود، به دلیل تفاوت با روش تحقیق، از بررسی روشی حذف شد. به منظور اعتباربخشی به فرآیند کدگذاری مقاله‌ها، همه کدگذاری مقاله‌ها در فاصله زمانی دو ماهه توسط پژوهشگر مورد بررسی مجدد قرار گرفت و به جز موارد نادری، همان کدگذاری اولیه تأیید شد. نیز کدگذاری مقاله‌ها توسط ارزیاب طرح مورد بررسی قرار گرفت و تأیید شد.

جامعه پژوهش، همه مجله‌های دارای امتیاز علمی - پژوهشی^۱ قرآنی در ایران بود که میان سال‌های ۱۳۹۰ تا پایان سال ۱۳۹۷ منتشر شده‌اند. هدف از انتخاب این بازه زمانی، از یک سو به خاطر رشد روزافزون بهره‌گیری از روش‌های نوین به‌ویژه از طرف استادیاران جوان و دانشجویان دوره‌های دکتری و طلاب سطح چهار حوزه در سال‌های اخیر و از سوی دیگر، گسترش و رشد نشریات علمی - پژوهشی قرآنی در سال‌های اخیر به‌ویژه در حوزه‌های میان‌رشته‌ای و تخصصی‌تر قرآنی و از سوی سوم، دستیابی به گزارش واقعی‌تر و تحلیل دقیق‌تر از وضعیت موجود و زمینه‌سازی برای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی برای وضعیت مطلوب بوده که هر چه به زمان حال نزدیک‌تر باشد، انطباق بیشتری خواهد داشت. این نشریات بر اساس آخرین ویرایش فهرست نشریات علمی دارای اعتبار معاونت پژوهش و فناوری وزارت علوم، تحقیقات و فناوری (اردیبهشت ۱۳۹۸) و فهرست نشریات علمی - پژوهشی حوزه‌های علمیه کمیسیون نشریات علمی حوزوی (مردادماه ۱۳۹۶) مورد شناسایی قرار گرفتند. از مجموع نشریات قرآنی کشور، تعداد ۲۰ نشریه قرآنی که هم علمی - پژوهشی بودند و هم در

این بازه زمانی قرار داشتند، انتخاب و پایه تحقیق قرار گرفتند. از طریق بانک اطلاعات نشریات کشور (Magiran)، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی (SID)، نورمگز (Noormags)، پرتال جامع علوم انسانی (Ensani)، مرکز منطقه‌ای اطلاع‌رسانی علوم و فناوری (RICeST) و به‌ویژه پایگاه‌های این نشریات، دسترسی به مجموع مقالات بیست عنوان این مجلات امکان‌پذیر شد. حجم نمونه، در این پژوهش، کل جامعه آماری به‌صورت تمام شماری است. از مجموع ۳۱۱ شماره منتشر شده، ۲۲۳۳ مقاله مورد بررسی قرار گرفت. عنوان‌ها و مشخصه‌های مجله‌های مورد بررسی در جدول ۱ ارائه شده‌اند.

جدول ۱: مجله‌های مورد مطالعه از جهت تعداد شماره و تعداد مقاله‌های مورد بررسی و قلمرو زمانی

ردیف	عنوان مجله	نوع انتشار	ناشر	تعداد شماره	تعداد مقاله	قلمرو زمانی
۱	قرآن، فقه و حقوق اسلامی	دوفصلنامه	انجمن فقه و حقوق اسلامی حوزه علمی	۸	۵۲	۹۴-۹۷
۲	پژوهش‌های قرآن و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه تهران	۱۶	۱۱۳	۹۰-۹۷
۳	مطالعات ترجمه قرآن و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه تربیت مدرس	۱۰	۶۵	۹۴-۹۷
۴	مطالعات قرآن و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه امام صادق <small>علیه السلام</small>	۱۵	۱۱۹	۹۰-۹۷
۵	مطالعات تفسیری	فصلنامه	دانشگاه معارف اسلامی	۲۹	۲۵۷	۹۰-۹۷
۶	علوم قرآنی و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه فردوسی مشهد	۱۶	۱۰۷	۹۰-۹۷
۷	مطالعات تاریخی قرآن و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه آزاد	۲	۱۵	۹۷-۹۷
۸	پژوهش‌های تفسیر تطبیقی	دوفصلنامه	دانشگاه قم	۸	۷۹	۹۵-۹۷
۹	آموزه‌های قرآنی	دوفصلنامه	دانشگاه رضوی	۱۵	۱۳۶	۹۰-۹۷
۱۰	آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث	دوفصلنامه	دانشگاه ایلام	۸	۵۱	۹۶-۹۷
۱۱	قرآن شناخت	دوفصلنامه	موسسه آموزشی پژوهشی امام خمینی	۱۵	۹۸	۹۰-۹۷
۱۲	مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی	فصلنامه	انجمن ایرانی مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی با همکاری پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی	۸	۴۹	۹۶-۹۷

ردیف	عنوان مجله	نوع انتشار	ناشر	تعداد شماره	تعداد مقاله	قلمرو زمانی
۱۳	کتاب قیم	دوفصلنامه	دانشگاه میبد	۱۹	۱۶۷	۹۰-۹۷
۱۴	تحقیقات علوم قرآن و حدیث	فصلنامه	دانشگاه الزهرا	۲۶	۱۸۵	۹۰-۹۷
۱۵	پژوهش‌های ادبی-قرآنی	فصلنامه	دانشگاه اراک	۲۴	۱۷۴	۹۲-۹۷
۱۶	پژوهش‌های زبانشناختی قرآن	دوفصلنامه	دانشگاه اصفهان	۱۴	۱۱۵	۹۱-۹۷
۱۷	پژوهشنامه قرآن و حدیث	دوفصلنامه	انجمن علوم قرآن و حدیث ایران	۱۴	۸۸	۹۰-۹۷
۱۸	پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن	دوفصلنامه	دانشگاه پیام نور	۱۲	۱۰۱	۹۱-۹۷
۱۹	پژوهش دینی	دوفصلنامه	با همکاری انجمن علوم قرآن و حدیث ایران	۱۶	۹۹	۹۰-۹۷
۲۰	پژوهش‌های قرآنی	فصلنامه	دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم؛ شعبه خراسان رضوی	۲۳	۱۶۲	۹۰-۹۷
جمع کل				۳۱۱	۲۲۳۳	

لازم به ذکر است همان طور که در جدول بالا مشاهده می‌شود، برخی از نشریات از ابتدای سال ۱۳۹۰ علمی- پژوهشی نبوده‌اند و در میان این بازه زمانی علمی- پژوهشی شده‌اند که ملاک بررسی، تاریخ دریافت مجوز علمی- پژوهشی آنها در نظر گرفته شده است. از میان مقالات مورد بررسی، ۱۲۳۷ مقاله (۵۵٪ مقالات) نسبت به روش تحقیق خود تصریح نکرده بودند که در گام دوم از نمونه مورد بررسی حذف شدند. پس از آن، ادامه پژوهش بر روی ۹۹۶ مقاله (۴۵٪ مقالات) صورت گرفت.

۳. دسته‌بندی روش‌ها

درباره دسته‌بندی روش‌ها،^۲ دیدگاه‌های گوناگونی در آثار روش‌شناسی و روش تحقیق ارائه شده است. حافظ‌نیا، تحقیقات علمی را بر اساس هدف، به بنیادی، کاربردی و عملی و بر اساس ماهیت و روش، به تاریخی، توصیفی، همبستگی، تجربی و علی تقسیم کرده است. (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۰)

ایمان، ضمن اشاره به سه رویکرد کمی، کیفی و ترکیبی، مهم‌ترین روش‌های کیفی را پدیدارشناسی، مردم‌نگاری، نظریه بنیادی، تحقیق اقدامی، تاریخی- مقایسه‌ای و فمینیستی دانسته است. (ایمان، ۱۳۸۸: ۴۴۱-۲۷۵)

نزدیک به دیدگاه ایمان، محمدپور، روش‌های عمده تحقیق کیفی را مردم‌نگاری، پدیدارشناختی، فمینیستی، نظریه زمینه‌ای، تاریخی - تطبیقی و عملی مشارکتی می‌داند. (محمدپور، ۱۳۹۲: ۲۱۰/۱)

پاکتچی نخست همه پژوهش‌ها را به دو نوع تبیینی (Explanatory Research) و اکتشافی (Exploratory Research) تقسیم کرده و سپس تبیینی را به سه قسمت تاریخی (Historical Research)، مقایسه‌ای یا تطبیقی (Comparative Research) و تحلیلی (Analytical Research) تقسیم کرده و برای هر یک اقسامی را برشمرده است. (پاکتچی، ۱۳۸۹: ۱/۲۴-۱۹ و سراسر ج ۲)

فرامرز قراملکی، روی‌آورد‌های مطالعات دینی را در سه طبقه درون‌دینی، برون‌دینی و تلفیقی جای داده و برای هر یک روش‌هایی را ذکر کرده است. روش‌های درون‌دینی از جهت ابزار و روش، به مآثور، قرآن به قرآن، قرآن به روایت و از جهت پارادایم، به سمانتیک و هرمنوتیک، و روش‌های برون‌دینی به تجربی، تحلیلی، تاریخی، پدیدارشناختی وجودی‌نگر، و روش‌های تلفیقی به تطبیقی و میان‌رشته‌ای تقسیم شده‌اند. (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۰: ۱۹۹)

بی‌ی دو روش پژوهش در رویکرد کمی، یعنی آزمایش (experimental method) و پیمایش (survey method) را مشهور دانسته است. گودوین شاخه‌های رویکرد کمی را توصیفی، همبستگی، علی - مقایسه‌ای، آزمایشی و تک‌موضوعی نام برده است. تامس از تحلیل محتوای کمی (quantitative content analysis) در رویکرد کمی نیز نام می‌برد (<https://research.irandoc.ac.ir>). مارشال و راسمن، روش‌های مطرح در رویکرد کیفی را تحلیل روایتی، پدیدارشناسی، قوم‌نگاری، موردکاوی، گراند تئوری، اقدام‌پژوهی، مطالعات فرهنگی و فمینیستی محسوب کرده‌اند. (Marshall & Rossman, 2014) دنزین و لینکلن، روش‌های رویکرد کیفی را موردکاوی، قوم‌نگاری، تفسیری، گراند تئوری، اقدام پژوهی و پژوهش کلینیکی می‌دانند. (Marshall Denzin & Lincoln, 2018: 58) مریام، به یک تقسیم‌بندی شش دسته‌ای در رویکرد کیفی قائل است: پژوهش پایه کیفی، پدیدارشناسی، قوم‌نگاری، گراند تئوری، تحلیل روایتی و پژوهش انتقادی. (Merriam, 2009) کرسول، انواع طرح‌های کیفی را در پنج روش روایتی، پدیدارشناسی، قوم‌نگاری، موردکاوی و گراند تئوری دسته‌بندی کرده است. (Creswell, 2013)

همانند سایر رویکردهای پژوهش، رویکرد ترکیبی نیز دارای دسته‌بندی‌ها گوناگون در ادبیات روش‌شناسی پژوهش است. دو دسته‌بندی رایج در این زمینه مطرح شده است. اولین دسته‌بندی، رویکرد ترکیبی را متشکل از چهار روش می‌داند: طرح سه‌سویه‌سازی یا مثلث‌بندی (triangulation design)، طرح به هم تنیده (embedded design)، طرح توضیحی (explanatory design)، و طرح اکتشافی (exploratory design). کرسول نیز یک دسته‌بندی چهارگانه از رویکرد ترکیبی ارائه داده است: طرح موازی همگرا (convergent parallel)، طرح متوالی اکتشافی (exploratory sequential)، طرح متوالی توضیحی (explanatory sequential)، و طرح تحولی، لانه‌ای و چندمرحله‌ای (transformative, embedded, and multiphase). (Creswell, 2013)

دسته‌بندی روش‌های پژوهش بر اساس تجدیدنظر و تلفیق در روش‌های نوین پژوهشی معرفی شده در متون تخصصی روش تحقیق و آثار روش‌شناختی قرآنی و تفسیری صورت پذیرفت. سعی شد تا دسته‌بندی روش‌ها به گونه‌ای باشد که ضمن پرهیز از گستردگی، دارای جامعیت و دربرگیرنده روش‌های مختلف باشد. مهم‌ترین کتاب‌ها و آثار مورد استفاده به قرار زیر بود: حافظ‌نیا (۱۳۸۶)، سرمد و دیگران (۱۳۸۴)، گال و دیگران (۱۳۸۷)، صاحبی (۱۳۸۲)، آری و دیگران (۲۰۱۰)، کریپندورف (۱۳۸۳)، دلاور (۱۳۸۵)، شیبه و شانون (۲۰۰۵)، رز و پارکر (۱۹۹۵)، استراوس و کربین (۱۳۹۴)، شعبانی ورکی (۱۳۸۵ «الف»)، استرینگر (۱۹۹۹)، هومن (۱۳۸۵)، ماهونی و روشمایر (۲۰۰۳)، برادبوری و ریزن (۲۰۰۳)، پاکتچی (۱۳۸۹)، فرامرز قراملکی (۱۳۸۰)، رفیع‌پور (۱۳۸۲)، ساروخانی (۱۳۸۲)، ایمان (۱۳۸۸)، محمدپور (۱۳۹۲).

دسته‌بندی اولیه، تدوین و به پنج نفر از متخصصان (یک نفر روش‌شناس علوم اجتماعی و دو نفر متخصص مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن و علوم اجتماعی و یک نفر متخصص روش‌شناسی قرآنی و یک نفر روش‌شناس علوم اسلامی) ارائه و بر اساس اجماع آنان، دسته‌بندی نهایی تعیین شد. شایان توجه است که دسته‌بندی کلی روش‌ها به لحاظ رویکرد، صورت گرفته و در برخی موارد، به لحاظ اهمیت و جلوگیری از تداخل‌های روشی، افزون بر روش‌های اصلی، روش‌های فرعی زیرمجموعه آن نیز در نظر گرفته شده است. نیز سعی شده متناسب با پژوهش‌های قرآنی، روش‌های متن‌محور به صورت جزئی‌تر یاد شود. جدول (۲) نشان‌دهنده این دسته‌بندی است.

جدول ۲: دسته‌بندی روش‌های پژوهش در مقالات قرآنی

رویکرد	روش	توصیف
د. تحلیل و ارزیابی	بنیادی	در جست‌وجوی کشف حقایق و واقعیت‌ها و شناخت پدیده‌ها و اشیاء (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۰)
	کاربردی	رفع نیازمندی‌ها و بهبود ابزارها، اشیاء و الگوها در جهت توسعه رفاه و سطح زندگی (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۱)
	عملی	حل مسأله یا حل مشکل خاص بدون خاصیت تعمیم‌پذیری زیاد (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۲)
س. پژوهش	همبستگی	بررسی روابط میان دو یا چند متغیر در قالب ضرایب همبستگی، مدل‌های رگرسیونی و طرح‌های چند متغیری علی مانند مدل‌های ساختاری (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)
	علی-مقایسه‌ای	بررسی علل از طریق پیامدها و مقایسه مبتنی بر گذشته‌نگری (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)
	آزمایشی	مطالعه در شرایط آزمایشی و با رعایت دستکاری متغیر مستقل و بیشینه کنترل (آری و دیگران، ۲۰۱۰)
	فراتحلیل	تحلیل چندین تحقیق کمی در خصوص موضوعی واحد و دستیابی به یافته و اثری جدید بر اساس سطح خطای مطالعات (دلاور، ۱۳۸۵: ۲۸۷)
	توصیفی	چگونگی پدیده، متغیر، شیء یا مطلب و توصیف منظم و نظام‌دار وضع موجود و در صورت لزوم بررسی ارتباط بین متغیرها (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۸)
	* توصیفی-تحلیلی	تصویرسازی آنچه هست و تشریح و تبیین دلایل چگونه بودن و چرایی وضعیت مسأله و ابعاد آن با تکیه بر استدلال (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۶۱)
	* موردی	مطالعه همه‌جانبه یک فرد، یک گروه و یا یک نهاد اجتماعی (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)
	* تحلیل محتوای کمی	تکنیکی پژوهشی برای استنباط تکرارپذیر و معتبر از داده‌ها در مورد متن آنها (کریندورف، ۱۳۸۳: ۲۵)
	* پیمایشی	زمینه‌یابی، نگرش‌سنجی، همه‌گیرشناسی (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)
	* نظر‌سنجی	اجرای اقدامات و تلاش‌های سازمان‌یافته برای نشان دادن عقاید مردم نسبت به یک موضوع، در یک محل خاص و در یک مقطع زمانی معین (فرخی، ۱۳۸۳: ۱۰)
س. پژوهش	تحلیل ثانویه	تحلیل مجدد داده‌ها با هدف پاسخگویی به سؤال اصلی تحقیق با تکنیک‌های آماري بهتر یا پاسخ به سؤالات جدید با داده قدیمی (Glass, 1976: 3)
	مردم‌نگاری	مطالعه گروهی مشخص از افراد و یا گروه‌های اجتماعی بر اساس حضور پژوهشگر در بافت مورد مطالعه و درک بلاواسطه وقایع (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)
	تاریخی	تبیین ویژگی‌های عمومی و مشترک پدیده‌ها و حوادث تاریخی و دلایل بروز آنها (حافظ‌نیا، ۱۳۸۶: ۵۳)

* تاریخی - تطبیقی	مقایسه نتایج کلان و مهم تفاسیر تاریخی در بسترهای فرهنگی یا تاریخی متفاوت برای مفهوم‌سازی و نظریه‌سازی (Mahoney & Rueschemeyer, 2003: 4)
* تاریخ انگاره	مطالعه تاریخی فرآیند تصویرهای ذهنی اجتماعی برخوردار از تاریخت (گرامی، ۱۳۹۶: ۷، مقدمه پاکتچی)
تحلیل محتوای کیفی	تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرآیند طبقه‌بندی نظام‌مند کدها و شناسایی مضامین و الگوها (Hsieh & Shannon, 2005: 1278)
پدیدارشناختی	بررسی دقیق، انتقادی و منظم پدیده و تبیین ساختار ذات تجربه زیسته از آن پدیده در جست‌وجوی وحدت معنایی (محمدپور، ۱۳۹۲: ۲۷۰)
نظریه بنیادی	استنتاج و انتزاع از یک فرآیند معین و خاص برای تولید یا کشف نظریه (استراوس و کربین، ۱۳۹۴: ۳۴)
روایتی	جمع‌آوری روایت‌ها و حکایت‌های مختلف در خصوص یک پدیده و سرایش روایتی نو برای آن توسط محقق (شعبانی ورکی، ۱۳۸۵ «ب»)
تحقیق اقدامی	استراتژی تحقیقاتی کارآمد و عملی برای انجام تحقیق منظم، سازمان‌یافته و بازتابی (Stringer, 2014: 5)
تحقیق عملی مشارکتی	یک فرآیند دموکراتیک مشارکتی مرتبط با توسعه دانایی عملی در راستای تعقیب اهداف ارزشمند انسان با ریشه در یک جهان‌بینی مشارکتی (محمدپور، ۱۳۹۲: ۳۷۲)
تحلیلی	دستیابی به کارکرد واحدهای کوچک‌تر درون واحد بزرگ‌تر (پاکتچی، ۱۳۸۹: ۱۴۴)
تطبیقی	شناخت یک پدیدار یا دیدگاه در پرتو مقایسه (فهم و تبیین مواضع خلاف و وفاق) (فرامرزی قراملکی، ۱۳۸۰: ۲۹۴)
تبیینی	توضیح درباره علت وقوع یک واقعه و استنتاج آن طبق قواعد منطق قیاس از قوانین کلی (ساروخانی، ۱۳۸۲: ۵۱۰/۱)
تحلیل گفتمان	تحلیل گفتار (یا نوشتار) پیوسته واحد زبانی بالاتر از جمله در یک زمان و در جهت ایجاد ارتباط بین فرهنگ و زبان (یارمحمدی، ۱۳۸۲: ۱۹۸-۱۹۹)
تحلیل تماتیک	فرآیند تحلیل داده‌های کیفی و تمرکز بر شناسایی الگوی معنایی در یک مجموعه داده (قاسمی، ۱۳۹۸: ۸)
مرور نظام‌مند	جمع‌آوری همه شواهد (تجربی) متناسب با معیارهای صلاحیت از پیش تعیین شده به منظور پاسخ به یک سؤال تحقیق خاص (Antman, 1992: 240)
دلفی	سنجیدن داورهای گروهی از متخصصان با هدف تصمیم‌گیری، ارزیابی اولویت‌ها یا پیش‌بینی‌ها (Vernon, 2009: 70)
نشانه‌شناسی	بررسی کارکرد اجتماعی نشانه‌ها و یافتن سازوکارهای تولید و دریافت معنا از طریق نظام‌های نشانه‌ای (مسعودی، ۱۳۹۵: ۵۰)
زبان‌شناسی	مطالعه علمی زبان (ملکیان، ۱۳۸۴: ۷۶)

بینامتنیت	شیوه محدود به وسیله یک رابطه هم‌حضوری میان دو یا چندین متن با حضور واقعی یک متن در دیگری (نامور مطلق، ۱۳۸۶: ۸۷)	
آواشناسی	بررسی اصوات گفتاری از حیث خاصه‌های فیزیکی اصوات یا شیوه تولید آن و یا دریافت اصوات (ملکیان، ۱۳۸۴: ۸۱)	
واج‌شناسی	بررسی اصوات گفتاری از حیث چگونگی ساخت نظام‌های اصوات برای اهل یک زبان خاص (با دخل و تصرف، ملکیان، ۱۳۸۴: ۸۱)	
ریخت‌شناسی	تحقیق شیوه‌های گوناگون ترکیب تکواژها با یکدیگر برای ساختن واژه (ملکیان، ۱۳۸۴: ۸۱)	
نحوشناسی	مطالعه فرآیندهای جمله‌سازی و نحوه ترکیب واژه‌ها (ملکیان، ۱۳۸۴: ۸۲)	
معناشناسی	کندوکاو در معنای واحدهای زبانی هم در سطح واژه‌ها و هم در سطح جملات (ملکیان، ۱۳۸۴: ۸۲)	
متن‌کاوی	فرآیند تجزیه و تحلیل اسناد به وسیله جست‌وجوی الگوها در متون به زبان طبیعی و به منظور استخراج اطلاعات برای اهداف خاص (Weng & Lin, 2003: 357)	
داده‌کاوی	فرآیند کشف دانش پنهان و الگوها در درون داده‌ها (Ian, 2017: 6)	
هرمنوتیک	نوعی روش تفسیر یا روش‌شناسی علوم انسانی برای کشف معنای مورد نظر مؤلف از طریق شناخت قواعد زبانی حاکم بر اثر (درخشه، ۱۳۹۳: ۴۳)	
تلفیقی	استفاده از دو روش مختلف با بهره‌گیری از دو روی‌آورد کمی و کیفی (مهرام، ۱۳۸۸: ۱۱۳)	زبان‌شناسی
میان‌رشته‌ای	کثرت‌گرایی روش‌شناختی مبتنی بر گفت‌وگوی اثربخش بین گستره‌ها در تحلیل مسأله‌ای واحد (فرامرز قراملکی، ۱۳۸۰: ۳۹۲)	

*روش‌های فرعی که زیر مجموعه روش بالای خود به شمار می‌آیند.

۴. یافته‌ها

توزیع فراوانی روش پژوهش مقاله‌های انتخاب‌شده در جدول ۳ منعکس شده و نشان می‌دهد که بیشترین فراوانی‌های مشاهده‌شده مربوط به روش‌های توصیفی-تحلیلی، معناشناسی، زبان‌شناختی، تطبیقی، تحلیلی، تحلیل محتوای کمی، تاریخی، نشانه‌شناختی و توصیفی و کمترین فراوانی‌های مشاهده‌شده مربوط به روش‌های آزمایشی، پدیدارشناختی، موردی، تحقیق عملی مشارکتی و دلفی است. این در حالی است که هیچ مطالعه‌ای با رویکرد کمی اعم از روش‌های فراتحلیل، همبستگی، علی-مقایسه‌ای، نظرسنجی و تحلیل ثانویه و با رویکرد کیفی اعم از مردم‌نگاری، تحقیق اقدامی، واج‌شناسی و مرور نظام‌مند در مجله‌های مورد بررسی به چاپ نرسیده است.

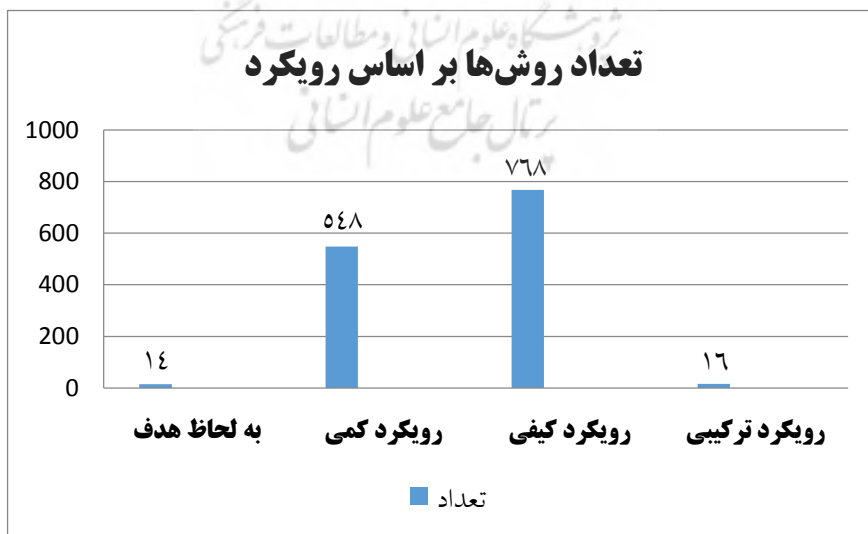

جدول ۳: توزیع روش‌های پژوهش در مقاله‌های علمی - پژوهشی قرآنی

روش پژوهش	n	%
توصیفی - تحلیلی	۴۲۳	۳۱.۶
معناشناسی	۱۵۵	۱۱.۶
زبان‌شناختی	۱۱۹	۸.۹
تطبیقی	۱۱۲	۸.۳
تحلیلی	۹۳	۶.۹
تحلیل محتوای کمی	۷۳	۵.۴
تاریخی	۴۹	۳.۶
نشانه‌شناختی	۴۳	۳.۲
توصیفی	۳۶	۲.۶
تحلیل محتوای کیفی	۲۸	۲
تحلیل گفتمان	۲۷	۲
بینامتنیت	۲۱	۱.۵
ریخت‌شناسی	۲۰	۱.۴
متن‌کاوی	۱۸	۱.۳
روایتی	۱۶	۱.۲
پیمایشی	۱۴	۱
نظریه بنیادی	۱۰	۰.۷
تاریخ‌نگاره	۹	۰.۶
آواشناسی	۹	۰.۶
تحلیل تماتیک	۸	۰.۶
بنیادی	۸	۰.۶
تلفیقی	۸	۰.۶
میان رشته ای	۸	۰.۶
تاریخی - تطبیقی	۶	۰.۵
کاربردی	۵	۰.۵
داده‌کاوی	۴	۰.۴
نحوشناسی	۳	۰.۲

۰.۲	۳	تبیینی
۰.۲	۲	هرمنوتیک
۰.۲	۱	عملی
۰.۲	۱	آزمایشی
۰.۲	۱	پدیدارشناختی
۰.۲	۱	موردی
۰.۲	۱	تحقیق عملی مشارکتی
۰.۲	۱	دلفی
۰	۰	همبستگی
۰	۰	علی - مقایسه‌ای
۰	۰	فرا تحلیل
۰	۰	نظرسنجی
۰	۰	تحلیل ثانویه
۰	۰	مردم‌نگاری
۰	۰	تحقیق اقدامی
۰	۰	واج‌شناسی
۰	۰	مرور نظام‌مند
۱۰۰	۱۳۳۶	مجموع

نیز، تعداد روش‌ها بر اساس رویکرد در نمودار زیر آمده است:

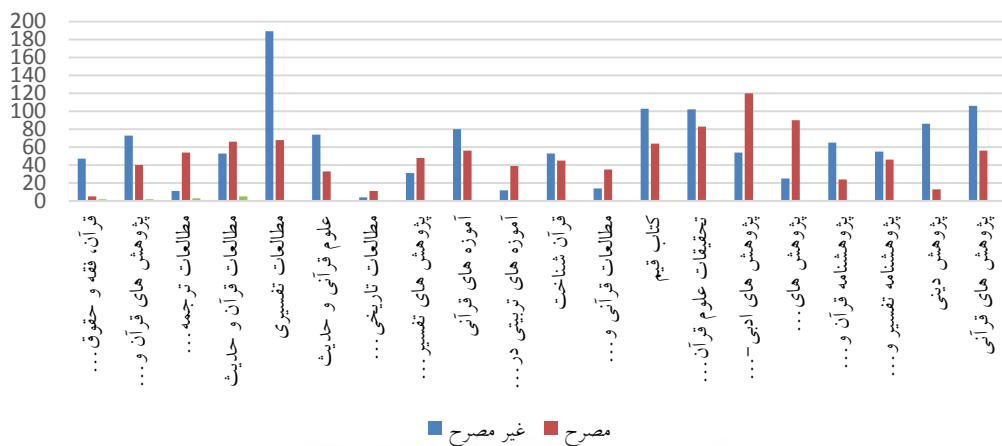

نیز توزیع فراوانی مقالاتی که به روش خود تصریح نکرده بودند (غیر مصرح)، به همراه توزیع فراوانی مقالاتی که به روش خود تصریح کرده بودند (مصرح)، به تفکیک مجلات در جدول ۴ منعکس شده است.

جدول ۴: توزیع مقالات مصرح و غیر مصرح به لحاظ روش پژوهش

جمع			عناوین نشریات
کل	مصرح	غیر مصرح	
۵۲	۵	۴۷	قرآن، فقه و حقوق اسلامی
۱۱۳	۴۰	۷۳	پژوهش‌های قرآن و حدیث
۶۵	۵۴	۱۱	مطالعات ترجمه قرآن و حدیث
۱۱۹	۶۶	۵۳	مطالعات قرآن و حدیث
۲۵۷	۶۸	۱۸۹	مطالعات تفسیری
۱۰۷	۳۳	۷۴	علوم قرآنی و حدیث
۱۵	۱۱	۴	مطالعات تاریخی قرآن و حدیث
۷۹	۴۸	۳۱	پژوهش‌های تفسیر تطبیقی
۱۳۶	۵۶	۸۰	آموزه‌های قرآنی
۵۱	۳۹	۱۲	آموزه‌های تربیتی در قرآن و حدیث
۹۸	۴۵	۵۳	قرآن شناخت
۴۹	۳۵	۱۴	مطالعات قرآنی و فرهنگ اسلامی
۱۶۷	۶۴	۱۰۳	کتاب قیم
۱۸۵	۸۳	۱۰۲	تحقیقات علوم قرآن و حدیث
۱۷۴	۱۲۰	۵۴	پژوهش‌های ادبی-قرآنی
۱۱۵	۹۰	۲۵	پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن
۸۸	۲۴	۶۵	پژوهشنامه قرآن و حدیث
۱۰۱	۴۶	۵۵	پژوهشنامه تفسیر و زبان قرآن
۹۹	۱۳	۸۶	پژوهش دینی
۱۶۲	۵۶	۱۰۶	پژوهش‌های قرآنی
۲۲۳۳	۹۹۶	۱۲۳۷	جمع

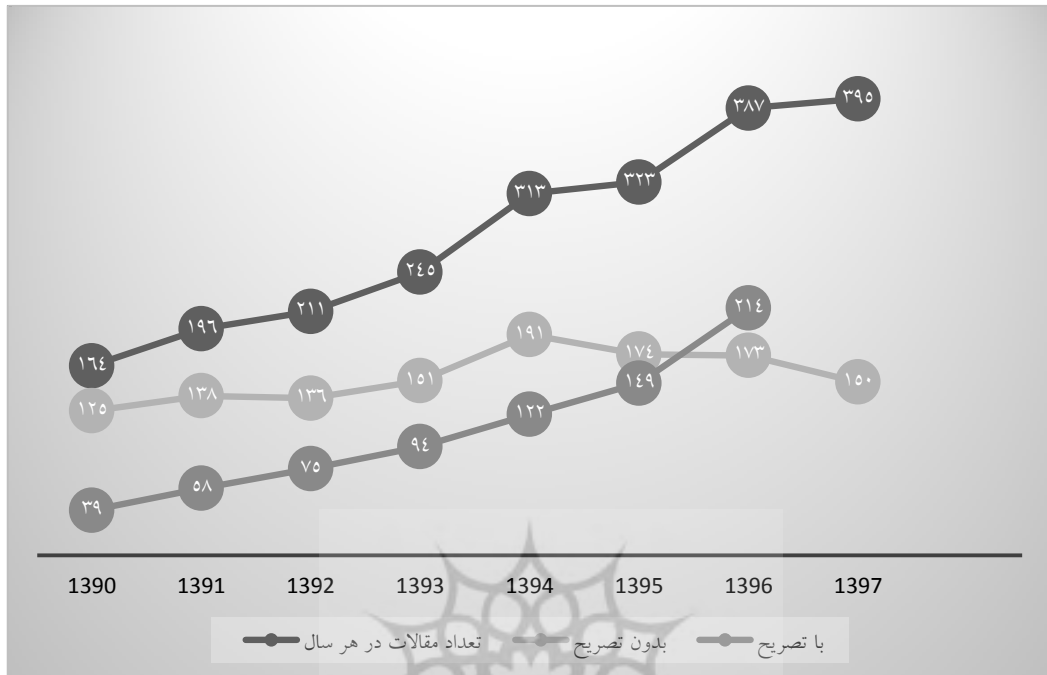
مقالات غیر مصرح و مصرح به لحاظ روش پژوهش

نیز توزیع فراوانی مقالاتی که به روش خود تصریح نکرده بودند (غیر مصرح) به همراه توزیع فراوانی مقالاتی که به روش خود تصریح کرده بودند (مصرح) به تفکیک سال، در جدول ۵ منعکس شده است.

جدول ۵: توزیع فراوانی مقالات غیر مصرح و مصرح به لحاظ روش پژوهش به تفکیک سال

ردیف	سال	تعداد مقالات در هر سال	
		بدون تصریح	با تصریح
۱	۱۳۹۰	۱۶۴	۳۹
۲	۱۳۹۱	۱۹۶	۵۸
۳	۱۳۹۲	۲۱۱	۷۵
۴	۱۳۹۳	۲۴۵	۹۴
۵	۱۳۹۴	۳۱۳	۱۲۲
۶	۱۳۹۵	۳۲۳	۱۴۹
۷	۱۳۹۶	۳۸۷	۲۱۴
۸	۱۳۹۷	۳۹۵	۲۴۵
جمع		۲۲۳۳	۹۹۶

نمودار ۳: سیر فراز و فرود مقالات غیر مصرح و مصرح به لحاظ روش

۵. بحث و نتیجه گیری

۵-۱. نامشخص بودن جایگاه روش در مقاله

معمولاً در مقالات، افزون بر ذکر روش در چکیده مقاله، پس از بیان مسأله، اهداف، پیشینه و چهارچوب نظری یا مفهومی، نوبت به روش‌شناسی و ذکر روش می‌رسد. مرسوم است که نویسندگان مقالات در چکیده مقاله خود به چهار نکته تصریح کنند: هدف، بیان مسأله، روش، نتیجه. متأسفانه بیشتر نویسندگان مقالات قرآنی، چه در چکیده مقاله و چه در متن آن، به ذکر روش خویش نپرداخته‌اند. هرچند قرآن‌پژوهانی که به روش خود تصریح کرده بودند، بیشتر در پایان بحث پیشینه، روش خود را ذکر کرده بودند، اما شایسته بود برای روش، با عنوان جداگانه اهمیت قائل شوند. برخی از نویسندگان تنها به عنوان روش خود بدون هیچ توضیحی اشاره کرده بودند و بعضی در مکان روش دچار سردرگمی شده بودند؛ به طوری که نویسنده‌ای روش خود را در

پرسش و فرضیه آورده است. دیگری، بخش روش‌شناسی دارد، اما نسبت به روش خود تصریح دقیق ندارد.

۲-۵. آشوب روشی

همچنان‌که برخی از نویسندگان حتی به خود زحمت نداده‌اند که نامی از روش خود به میان آورند، از آن سوی پیوستار، برخی دیگر از چند روش استفاده کرده‌اند که نوعی آشوب روشی را رقم زده است. روشن است که محقق می‌تواند برای دستیابی به پاسخ مسأله خود، از روش‌های گوناگون بهره جوید و در جای خود نیز تصریح شده که بهره‌گیری از روش‌های گوناگون، بهتر می‌تواند سویه‌ها و چشم‌اندازهای یک مسأله را رصد کند و پاسخ دقیق‌تر و جامع‌تری ارائه دهد، اما این مطلب با قطار کردن چند روش نامتجانس برای پاسخ دادن به یک مسأله متفاوت است.

بهره‌گیری از چند روش، مبانی و اصولی دارد که باید رعایت شود. نخست اینکه هر مسأله‌ای، روش خاص خود را دارد و نمی‌توان برای پاسخ دادن به هر مسأله‌ای از هر روشی بهره جست. دیگر اینکه روش‌ها دارای مبانی و پارادایم‌هایی هستند که در برخی موارد قابل جمع با یکدیگر نیستند. سوم اینکه در صورت امکان قابل جمع بودن، این تلفیق خود بر پایه اصول و ضوابط خاصی است که باید توسط پژوهشگر رعایت شود. در برخی مقالات، نویسندگان از چند روش استفاده کرده بودند که چندان توجیهی برای بهره بردن از همه آن روش‌ها به دست نیامد. به دیگر سخن، خواننده نوعی آشوب روشی و ناسازگاری میان روش‌ها را در مقاله، آشکارا ملاحظه می‌کند.

۳-۵. خلط دو روش تحلیل و روش گردآوری

در موارد قابل توجهی نویسندگان میان دو روش تحلیل و روش گردآوری اطلاعات خلط کرده بودند. روشن است که در پژوهش، در ساحت روش تحقیق، دو اتفاق می‌افتد. یکی روش تحلیل که نویسنده فرآیند پژوهش خویش را برای دستیابی به پاسخ مسأله خود شرح می‌دهد، و دیگری روش جمع‌آوری اطلاعات است و این دو روش با یکدیگر متفاوت است. در روش گردآوری اطلاعات معمولاً از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی، مانند مصاحبه، پرسشنامه، مشاهده و ترکیبی استفاده می‌کنند. متأسفانه تعداد قابل توجهی از نویسندگان و برخی از استادان، میان این دو روش تفاوتی قائل نشده و دچار خلط

روشی شده‌اند. در این گونه مقالات، نویسندگان یا نویسندگان با ذکر روش کتابخانه‌ای به‌عنوان روش تحلیل خود، کار خود را در بخش روش، پایان یافته تلقی کرده‌اند، در حالی که روش گردآوری اطلاعات با روش تحلیل متفاوت است و این نویسنده یا نویسندگان باید در مقاله خود هم نسبت به روش تحلیل خویش و هم نسبت به روش گردآوری اطلاعات خود، تصریح می‌کردند.

۵-۴. افزایش کپی برداری روشی

متأسفانه رویه کپی برداری در مقالات متعدد مشاهده می‌شود و این عادت به‌صورت فزاینده‌ای در حال گسترش است. به‌عنوان نمونه، از نویسنده‌ای مقالات متعددی بر اساس یک روش مشخص مشاهده می‌شود که تنها از واژه‌ای به واژه دیگر تغییر پیدا کرده است؛ یعنی در یک مقاله معنانشناسی یک واژه بوده و در مقاله دیگری معنانشناسی واژه دیگری بوده است! هنگامی که این مقالات با یکدیگر مقایسه می‌شود، پاراگراف‌های متعددی عیناً و یا با تغییرات اندکی مانند هم است و این، شبیه مقاله‌سازی را به ذهن نزدیک می‌سازد. یا هنگامی که مقالات یک موضوع خاص مورد بررسی قرار می‌گیرد، مشاهده می‌شود که پیشینه این مقالات بسیار به یکدیگر نزدیک و در برخی موارد عبارات دقیقاً مانند یکدیگر است که روشن می‌سازد نویسندگان بعدی زحمت بررسی دقیق پیشینه را به خود نداده و با کپی کردن از روی مقاله‌ای دیگر با همین موضوع، مقاله خود را سر و سامان داده‌اند. یا اینکه مشاهده می‌شود در مقالات مربوط به یک موضوع خاص دیگر، منابع معرفی شده در پایان مقالات در قسمت انگلیسی، بسیار مشابه یکدیگر است؛ به‌طوری که در مقالات متعدد، به‌راحتی می‌توان در حدود ده منبع را یافت که به‌صورت تعجب‌آوری در این مقالات تکرار شده است! در صورتی که برخی از این منابع دارای ویرایش‌های متعددی هستند و به‌نظر نمی‌رسد در همه جای کشور این منابع قابل دسترسی باشد. نیز انبوهی منبع دیگر در این زمینه اعم از کتاب و به‌ویژه مقاله - که در فضای اینترنت قابل دسترسی است - وجود دارد که در این مقالات به چشم نمی‌خورد. این نکته هنگامی شگفتی را برمی‌انگیزاند که نویسندگان یا نویسندگان به منبع اصلی ارجاع داده‌اند و قریب به اتفاق یک ترجمه دارند. در صورتی که اگر تعدادی نویسنده به یک منبع اصلی انگلیسی ارجاع دهند، دست‌کم در ترجمه آن مطلب از آن منبع، باید تفاوت‌هایی در عبارات مشاهده شود، اما متأسفانه

این اتفاق نیفتاده و به ذهن متبادر می‌کند که برخی از نویسندگان، اخلاق پژوهش را رعایت نمی‌کنند و بدون دیدن متن اصلی انگلیسی و با نقل مطلب از اثر دیگری، بدون ذکر عبارت «به نقل از»، مستقیماً به منبع اصلی انگلیسی ارجاع داده‌اند و به این صورت، سطح مقاله خود را در ظاهر کاملاً علمی نشان داده‌اند که در واقع این گونه نیست.

5-5. روزمرگی موضوعی و عدم پاسخ‌گویی به نیازهای قرآنی کشور

متأسفانه با این همه استادان رشته‌های قرآنی و انبوه دانشجویان دوره‌های دکتری و کارشناسی ارشد، همچنان با فقر موضوعی در عناوین مقالات روبه‌رو هستیم. تعداد مقالاتی که درباره سوره یوسف و درباره ضمائر آن منتشر شده، و همچنین مقالاتی که درباره بینامتنیت قرآن با آثار ادبی مانند حافظ و به‌ویژه مولوی منتشر شده، محل تأمل است. موضوعات تکراری در مقالات بیداد می‌کند. اما از سوی دیگر، درباره نیازهای روز و مسائل فرهنگی و اجتماعی کشور، به‌جز چند مقاله که آن هم بیشتر توسط نویسندگانی از سایر رشته‌ها تدوین شده، مقاله دیگری به چشم نمی‌خورد. این وضعیت نابسامان، سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی و نظارت بیشتری را می‌طلبد.

نیز روشن شد که قرآن‌پژوهان در استفاده از روش در مقالات خود به دو دسته اقلیت و اکثریت تقسیم می‌شوند. اقلیت، نسبت به روش‌های پژوهشی نوین آگاهی کاملی دارند و در مقالات خویش با استفاده از روش‌های گوناگون، نتایج جدیدی را فراروی قرآن‌پژوهان می‌نهند و با انتشار مقالات خود، راه را برای قرآن‌پژوهان جوان در مقاطع تحصیلات تکمیلی گشوده‌اند تا آنان با یادگیری روش‌های نوین، خود بر کارنامه پربار قرآن‌پژوهی بیفزایند. اما متأسفانه اکثریت نه‌تنها نسبت به روش‌های گوناگون نوین اطلاعات کافی ندارند، بلکه با اطلاعات ناقص و یک‌سویه خویش، به انتشار مقالاتی روی آورده‌اند که به‌لحاظ روشی، نمره قابل قبولی نخواهند گرفت و از این بدتر، اینکه این مقالات سرلوحه پژوهش‌های دانشجویان و طلاب جوان قرار گرفته که در بیشتر موارد با کمک همان استادان این مقالات نوشته و منتشر شده و ضعف‌های روشی از استادان به شاگردان راه یافته و در صورت عدم مهارت این وضعیت، در آینده‌نچندان دور، قرآن‌پژوهی از هدف خود که توسعه و تعمیق معارف قرآنی در جامعه است، به ورطه گسترش و ارتقای رتبه‌های علمی استادان و دانشجویان ختم خواهد شد. همچنان‌که در وضعیت فعلی، فاصله میان

نیازهای قرآنی کشور با عناوین و مسائل مطرح در مقالات قرآنی بسیار زیاد است و هر یک راه خویش را بدون توجه به دیگری می‌پیماید.

۵-۶. نیاز به تولید روش

از بررسی مقالات روشن می‌شود که هم استادان و هم دانشجویان زمینه لازم را برای استفاده از روش‌های نوین دارند. هنگامی که سیر مقالات زبان‌شناسی و معناشناسی مورد بررسی قرار گرفت، روشن شد استادان و دانشجویان به سرعت از این روش‌ها در مقالات خود استفاده کردند و این بهره‌گیری در سال‌های بعد، گسترش و رشد روزافزونی داشت. سرعت این افزایش به گونه‌ای بود که شاید بتوان گفت نزدیک به نیمی از مقالاتی که به روش خود تصریح داشته‌اند، به زبان‌شناسی و نشانه‌شناسی و حوزه‌های وابسته به آن مانند معناشناسی و تحلیل گفتمان و بینامتنیت اختصاص دارد. این گسترش روشی نشان می‌دهد اگر روش‌ها برای نخبگان دانشگاهی و حوزوی آموزش داده شود، سرعت استفاده از این روش‌ها به صورت خودکار افزایش خواهد یافت. به دیگر سخن، گیرایی و زمینه توسعه، رشد و تنوع روش‌ها در میان قرآن‌پژوهان بسیار بالاست و جامعه قرآن‌پژوهان نیاز به روش دارند که شایسته است این نقیصه مورد توجه جدی سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان دانشگاهی و حوزوی قرار گیرد و با هدف‌گذاری مناسب و راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های گوناگون اعم از تهیه و تدوین متون روش‌های نوین تحقیق در مطالعات قرآنی و تدریس در مقاطع گوناگون این رشته و گرایش‌های آن و برگزاری کارگاه‌های تخصصی در مراکز آموزشی و پژوهشی و انتشار کتب و مقالات متعدد دنبال شود.

۵-۷. سیر پرشتاب توجه به روش

بر اساس جدول ۵ و نمودار ۲ به دست می‌آید که در سال‌های نخست دهه نود، نویسندگان چندان به روش توجه نداشته‌اند. اما این عدم توجه در سال ۱۳۹۵ دیگرگون شده است. در سال ۱۳۹۴، تعداد مقالات بدون تصریح به روش، ۱۹۱ مورد، یعنی ۶۱٪ کل مقالات بوده است. این عدد در سال ۱۳۹۵ به ۱۷۴ مورد، یعنی ۵۴٪ کل مقالات کاهش یافته است. به دیگر سخن، معنای این کاهش این است که مقالاتی که به روش خود اشاره و تصریح کرده‌اند، افزایش یافته است. مقالات مصرح به روش خود در سال

۱۳۹۴، ۱۲۲ مورد بوده و در سال ۱۳۹۵ این تعداد به ۱۴۹ مورد رسیده است که افزایش ۷٪ مقالات روش‌دار را نشان می‌دهد.

بر اساس نمودار ۲، سال ۱۳۹۴، سال پایه برای توجه به روش در مقالات قرآنی است. این رشد پرشتاب در سال ۱۳۹۷، یعنی تنها سه سال بعد به ۲۳٪ رسیده است؛ یعنی تعداد مقالات روش‌دار در سال ۱۳۹۴ با ۱۲۲ مورد، در سال ۱۳۹۷ به ۲۴۵ مورد افزایش یافته است. شفاف‌سازی علت آن، خود نیاز به پژوهشی دیگر دارد. اما این نکته قابل توجه است که بهره‌گیری از روش توصیفی - تحلیلی نیز تا پیش از سال ۱۳۹۴ محدود است، اما در این سال و به‌ویژه در سال‌های بعد از آن، به یکباره افزایش عجیبی پیدا می‌کند. این افزایش‌ها نشان می‌دهد هم نویسندگان و هم داوران و هم دست‌اندرکاران نشریات و هم سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان علم و فناوری در ساحت مطالعات قرآنی، توانسته‌اند رشد پرشتابی را برای توجه و اهمیت دادن به روش در مقالات رقم بزنند؛ هرچند این رشد بیشتر محدود به یک روش خاص مانند توصیفی - تحلیلی و یا چند روش خاص‌تر مثل معناشناسی بوده و باید در برنامه‌ریزی‌های بعدی، گسترش پهنه روش‌ها و تنوع و تعدد آنها مد نظر قرار بگیرد.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که در بهره‌گیری از برخی روش‌های پژوهش، مانند مرور نظام‌مند، دلفی، پدیدارشناختی، تاریخی - تطبیقی، تحلیل مضمون و ... خلأ جدی وجود دارد. این در حالی است که استفاده از برخی روش‌های پژوهشی مانند توصیفی - تحلیلی رشد قارچ‌گونه پیدا کرده که نشانگر کم‌توجهی نویسندگان و داوران به جایگاه و نقش روش، در تولید علم و تعمیق مطالعات قرآنی است. نیز نتایج نشان می‌دهند که بیشتر مطالعات با روش توصیفی - تحلیلی و معناشناسی انجام شده و نسبت به انجام پژوهش از طریق روش‌های دیگر غفلت شده است.

پیشنهاد می‌شود پژوهشی مشابه این پژوهش در مقالات منتشرشده در نشریات علمی - ترویجی و تخصصی قرآنی صورت پذیرد. نیز پژوهشی به‌لحاظ بررسی روش‌شناسی کتب و پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی کشور انجام شود تا پازل روش‌شناسی‌های مطالعات قرآنی کشور تکمیل گردد. همچنین پیشنهاد می‌شود مقالات قرآنی نشریات علمی - پژوهشی رشته‌های دیگر علوم انسانی مانند مدیریت، اقتصاد، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، ارتباطات، حقوق، زبان‌شناسی، ادبیات عرب و ... نیز مورد بررسی قرار گیرد که به‌نظر می‌رسد روش‌های نوینی در این مقالات مطرح شده باشد

که آگاهی از آنها و آشنایی با آنها نه تنها برای استادان و دانشجویان و طلاب رشته‌های قرآنی بسیار مفید و اثربخش باشد، بلکه تشنگی روشی آنان را نیز سیراب سازد.

۵-۸. تخصصی‌سازی نشریات قرآنی

بر اساس اطلاعات نشریات، از ۲۰ نشریه علمی- پژوهشی، ۱۵ نشریه دوفصلنامه و ۵ نشریه فصلنامه است. اگر میانگین هر شماره نشریه را حاوی ۷ مقاله در نظر بگیریم، در سال نزدیک به ۵۰ شماره نشریه قرآنی منتشر می‌شود که در مجموع بیش از ۳۵۰ مقاله منتشر می‌شود. با توجه به سیاست وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نسبت به تخصصی شدن نشریات، لازم است این سیاست با شدت و حدت بیشتری دنبال شود. به‌عنوان نمونه، بیشتر مقالات نشریه پژوهش‌های زبان‌شناختی قرآن کریم (دانشگاه اصفهان) که به‌صورت کاملاً تخصصی به حوزه زبان‌شناسی اختصاص دارد، نسبت به سایر نشریات قرآنی، از وزانت علمی و روشمندی بیشتری برخوردار است، این در حالی است که برخی از نشریات قرآنی، در همه حوزه‌ها اعم از علوم قرآن، تفسیر، مطالعات میان‌رشته‌ای، حدیث، رجال، درایة الحدیث، تاریخ تفسیر، تاریخ قرآن و ... مقاله منتشر می‌کنند که وجاهت علمی خود را از دست داده‌اند. پیشنهاد می‌شود سردبیران نشریات قرآنی در یک نشست علمی، نسبت به تخصصی‌سازی موضوعات نشریات خود تصمیمات جدی بگیرند؛ زیرا نشریه تخصصی هم داوران تخصصی خود را خواهد داشت که سطح مقالات را ارتقا خواهند داد، و هم به‌خاطر تخصصی بودن، هیأت تحریریه قوی‌تر و متخصص‌تری خواهد داشت و هم در آن حوزه تخصصی، بهتر می‌تواند برنامه‌ریزی داشته باشد و بهتر می‌تواند زمینه برای رشد و توسعه آن ساحت تخصصی را فراهم سازد و ضعف‌ها و قوت‌های خود را به‌خاطر محدودیت ایجاد شده، بهتر مدیریت خواهد کرد.

پی‌نوشت‌ها

۱- گزارشی دقیق از فعالیت‌های پژوهشی اصیل، فناوری و یا ترویج و عمومی‌سازی علمی است که توسط یک یا چند پژوهشگر انجام شده است. مقاله باید از دو ویژگی اصالت و ابداع برخوردار بوده و با هدف پیشبرد مرزهای علم و فناوری، انتشار یافته‌های پژوهش و فناوری با ارتقای سطح دانش بهره‌برداران ارائه شود (آیین‌نامه نشریات علمی، <https://rppc.msrt.ir>، صفحه ۳، مصوب ۱۳۹۸.۲.۲)

۲- همه ابزارها و تکنیک‌هایی که محقق در مراحل گردآوری و تحلیل داده‌های تحقیق که در خدمت پاسخ به پرسش‌ها یا آزمون فرضیات قرار خواهند گرفت، مورد استفاده قرار می‌دهد، روش تحقیق است. (بلیکی، ۱۳۹۳: ۲۹)

فهرست منابع

۱. استراوس، انسلم و جولیت کربین (۱۳۹۴)، مبانی پژوهش کیفی: فنون و مراحل تولید نظریه‌زمینه‌ای، ترجمه ابراهیم افشار، تهران: نشر نی.
۲. ایمان، محمدتقی (۱۳۸۸)، مبانی پارادایمی روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم انسانی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۳. بختیاری، آمنه و دیگران (۱۳۹۴)، «بررسی روش‌شناسی مقالات علمی- پژوهشی حوزه زن و خانواده ۱۳۹۰-۱۳۷۹»، پژوهش‌نامه زنان، سال ششم، شماره دوم، ص ۵۰-۲۳.
۴. بلیکی، نورمن (۱۳۹۳)، پارادایم‌های تحقیق در علوم انسانی، ترجمه سید حمیدرضا حسنی و دیگران، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۵. پاکتچی، احمد (۱۳۸۹)، روش تحقیق با تکیه بر حوزه علوم قرآن و حدیث، تهران: انجمن علمی دانشجویی هیات دانشگاه امام صادق (ع).
۶. حاجی‌خانی، علی (۱۳۹۵)، «نقد و بررسی عناوین مقالات پژوهشی رشته علوم حدیث از منظر روش‌شناسی تحقیق؛ مطالعه موردی مجله علمی- پژوهشی علوم حدیث»، پژوهش‌نامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، سال ۱۶، شماره ۶، ص ۸۳-۵۵.
۷. حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۸۶)، مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی، تهران: سمت.
۸. حسینی نسب، اعظم، مهدی محمدی، عبدالحسین طالعی (۱۳۹۵)، «تحلیل موضوعی مقالات علمی پژوهشی حوزه علوم قرآن: نشر یافته بین سال‌های ۱۳۹۰-۱۳۸۶»، کتاب‌قیم، شماره ۱۵، ص ۱۶۸-۱۴۱.
۹. درخشه، جلال و محمدصادق نصرت‌پناه (۱۳۹۳)، «کاربرد روش تحلیل هرمنوتیک در مطالعات اسلامی»، جستارهای سیاسی معاصر، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، شماره ۳، ص ۶۲-۳۹.
۱۰. دلاور، علی (۱۳۸۵)، مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی، تهران: رشد.

۱۱. رضوانی فر، شیرین، سیده مریم حسینی لرگانی، حسن محمودیان (۱۳۹۰)، «تحلیل محتوای فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش در نظام‌های آموزشی»، پژوهش در نظام‌های آموزشی، دوره ۵، شماره ۱۲، ص ۱۴۰-۱۲۹.
۱۲. رفیع پور، فرامرز (۱۳۸۲)، تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۱۳. زنگی‌شاه، الهه و دیگران (۱۳۹۴)، «تحلیل استنادی و هم‌نویسندگی پژوهشگران حوزه اسلام و علوم قرآنی در وبگاه علوم میان سال‌های ۱۹۹۳ تا ۲۰۱۲ و ترسیم ساختار علمی این حوزه»، پژوهش‌نامه علم سنجی، دوره ۱، شماره ۱، ص ۳۸-۲۱.
۱۴. ساروخانی، باقر (۱۳۸۲)، روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی، تهران: پژوهشکده علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
۱۵. سرمد، زهره، عباس بازرگان، الهه حجازی (۱۳۸۴)، روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: آگاه.
۱۶. سلیمانی، راضیه (۱۳۹۰)، بررسی میزان مطابقت چکیده‌های فارسی مقالات نشریات علمی - پژوهشی حوزه علوم قرآن و حدیث منتشره در ۱۳۸۹-۱۳۸۷ با استاندارد ایزو ۲۱۴، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه قم.
۱۷. شعبانی ورکی، بختیار (۱۳۸۵) «الف»، منطق پژوهش در علوم تربیتی و اجتماعی: جهت‌گیری نوین، مشهد: به نشر.
۱۸. شعبانی ورکی، بختیار (۱۳۸۵) «ب»، «نقد روش‌شناسی تحقیقات تربیتی در ایران»، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۲۲، ص ۴۲-۱۱.
۱۹. عصاره، فریده، عبدالحسین فرج‌بهبلو، صبا سیامکی (۱۳۹۳)، «پژوهش‌های علم اطلاعات و دانش‌شناسی در ایران: تحلیل محتوا»، مجله علم سنجی کاسپین، سال ۱، شماره ۲، ص ۱۳-۷.
۲۰. علی بیگ، محمدرضا، زینب باقری، نیلوفر محقق و دیگران (۱۳۹۴)، «بررسی روش‌شناسی مقالات نمایه شده دانشگاه علوم پزشکی تهران در پاب مد: ۲۰۱۲»، مجله دانشکده پیراپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران (پی‌اورد سلامت)، دوره ۹، شماره ۲، ص ۱۷۹-۱۶۲.
۲۱. فرامرز قوام‌ملکی، احد (۱۳۸۰)، روش‌شناسی مطالعات دینی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۲۲. فرانکفورد، جاوا، دیوید نجمیاس (۱۳۸۱)، روش‌های پژوهش در علوم اجتماعی، ترجمه فاضل لاریجانی و رضا فاضلی، تهران: سروش.
۲۳. فرخی، نور علی (۱۳۸۳)، پیمایش در افکار سنجی، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
۲۴. قاسمی، یارمحمد، علی هاشمی (۱۳۹۸)، «انجام پژوهش به روش تحلیل تماتیک: راهنمای عملی و گام به گام برای یادگیری و آموزش»، فصلنامه علمی فرهنگ ایلام، شماره ۶۴ و ۶۵، ص ۳۳-۷.
۲۵. کریپندورف، کلوس (۱۳۸۳)، تحلیل محتوا: مبانی روش‌شناسی، ترجمه هوشنگ ناییب، تهران: نشرنی.
۲۶. گرامی، سید محمدهادی (۱۳۹۶)، مقدمه‌ای بر تاریخ نگاری انگاره‌ای و اندیشه‌ای، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
۲۷. محمدپور، احمد (۱۳۹۲)، روش تحقیق کیفی ضد روش، تهران: جامعه‌شناسان.

۲۸. مسعودی، امید علی (۱۳۹۵)، «نقدی بر روش نشانه‌شناسی و تحلیل روایت رولان بارت»، فصلنامه علوم خبری، شماره ۱۷، ص ۴۴-۶۵.
۲۹. ملکیان، مصطفی (۱۳۸۴)، «جغرافیای دانشهای زبانی»، نقد و نظر، سال دهم، شماره ۳۷ و ۳۸، ص ۱۰۴-۷۱.
۳۰. مهram، بهروز، غفت توانایی شاهرودی (۱۳۸۸)، «تحلیل محتوای مجله‌های علمی- پژوهشی روان‌شناختی ایران: موضوع و روش‌های پژوهش»، روان‌شناسی تحولی: روان‌شناسان ایرانی، سال ۶، شماره ۲۲، ص ۱۱۸-۱۰۹.
۳۱. نامور مطلق، بهمن (۱۳۸۶)، «ترامتیت مطالعه روابط یک متن با دیگر متن‌ها»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۶، ص ۹۸-۸۳.
۳۲. هولستی، ال- آر (۱۳۸۰)، تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی، ترجمه نادر سالارزاده امیری، تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۳۳. هومن، حیدرعلی (۱۳۸۵)، راهنمای عملی پژوهش کیفی، تهران: سمت.
- وزارت علوم تحقیقات فناوری (۱۳۹۸)، آیین‌نامه نشریات علمی، <https://rppc.msrt.ir>. مصوب ۱۳۹۸.۰۲.۰۲.
۳۴. یارمحمدی، لطف‌الله (۱۳۸۲)، گفتمان‌شناسی رایج و انتقادی، تهران: هرمس.
35. Antman, EM, Lau, J. ,Kupelnick, B. , Mosteller, F. , Chalmers TC. (1992), A comparison of results of meta-analyses of randomized control trials and recommendations of clinical experts: Treatments for myocardial infarction. JAMA; 268: 240- 248 .
36. Ary, Donald, Lucy Cheser Jacobs, Chris Sorensen & Asghar Razavieh (2010), *Introduction to Research in Education*, 8th Edition, Wadsworth, Canada.
37. Chu, H. (2015), Research methods in Library and information science: A content analysis. *Library and Information Science Research*, 37 (1), 36- 41 .
38. Creswell, W. J. (2013), *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*, London, Sage .
39. Denzin, k. Norman, Yvonna, s. Lincoln (2018), *The Sage Handbook of Qualitative Research*, London .
40. Glass, G. V. (1976) Primary, secondary, and meta-analysis of research. *Educational Researcher*, 5, 3-8 .
41. Hsieh, Hsiu-fang, Shannon, Sarah E. (2005), " Three Approaches to Qualitative Content Analysis", *Qual Health Res*, vol. 15 .

42. Ian, H. Witten, Eibe, Frank, Mark A. Hall, Christopher J. Pal (2017), *Data Mining: Practical Machine Learning Tools and Techniques, Fourth Edition*, Elsevier Inc. , United States .
43. Klaus Krippendorff (2004) *Content Analysis An Introduction to Its Methodology*, Second Edition, SAGE Publications, London .
44. Mahoney, James, and Dietrich Rueschemeyer (2003), "Comparative Historical Analysis: Achievements and Agendas. " *In Comparative Historical Analysis in the Social Sciences*, edited by James Mahoney and Dietrich Rueschemeyer, 3-38. Cambridge: Cambridge University Press .
45. Marshall, Catherine, and Gretchen B. Rossman (2014), *Designing qualitative research*, Sage publications, Google Books .
46. Merriam, B. Sharan (2009), *Qualitative Research: A Guide to Design and Implementation*, Jossey- Bass, U. S. A .
47. Stringer, E. T. (2014), *Action Research (4ed)*, saga publications .
48. Vernon W. (2009), "The Delphi technique: A review", *International Journal of Therapy and Rehabilitation*, 16 (2): 69-79 .
49. Weng, Sung-Shun & Lin, Yu-Jen (2003), "A study on searching for similar documents based on multiple concepts and distribution of concepts", *Expert Systems with Applications* 25 (3): 355-368 .

